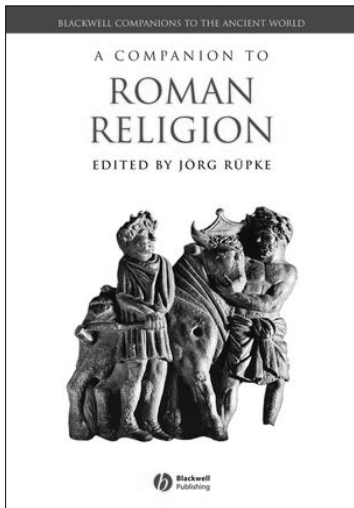

NOTE DE LECTURĂ

A Companion to Roman Religion, Editor Jörg Rüpke,
Blackwell Publishing, Oxford, 2007, 542 p.

Volumul colectiv editat de Jörg Rüpke reprezintă una dintre nenumăratele încercări de a aborda religia romană dintr-o perspectivă nouă, prezentată cu ajutorul unei bibliografii vaste, de la opera indispensabilă a lui Wissowa, până la lucrări și sinteze recente. Scopul acestui volum colectiv, după cum anunță coordonatorul lucrării – profesor de religie comparată la Universitatea din Erfurt (Germania) –, este interpretarea religiei romane într-un mod netradițional depășind curente actuale ale *Religionswissenschaft*-ului, printr-o abordare colectivă, cu o metodologie aparte.

Lucrarea este rodul unei colaborări internaționale a 30 de savanți ai domeniului și a apărut în 2007, după o pregătire de patru ani, în seria

Companions to the Ancient World a faimoasei edituri americane Wiley – Blackwell (numită în momentul apariției Blackwell Publishing).

După primele 28 de pagini de început (lista figurilor, hărților, autorilor, titlurilor și a abrevierilor) găsim două studii introductive, unul aparținând lui Jörg Rüpke (*Roman Religion – Religions of Rome*), altul lui C. Robert Phillips III. (*Approaching Roman Religion: The Case for Wissenschaftsgeschichte*, pp. 10-29), având ca scop prezentarea metodologiei folosite în volum și poziționarea acestuia în istoriografie. În studiul său, Rüpke prezintă religia romană ca pe un ansamblu de semne prin care locuitorul imperiului oraș elenizat, devenit imperiu, comunica cu „zeii”. Definiția vagă dată religiei de Jörg Rüpke prezintă totodată și motorul structurării acestei cărți: termenul de „religie” apare mai degrabă în antiteză cu biserica instituționalizată a creștinismului, dar și ca un fel de critică a termenului de „culte”, răspândit în literatura de specialitate. Ideea centrală – după care lucrarea este structurată în șase capitole – este relația omului roman cu limbajul semnelor religioase, iar structura acestui raport se exprimă prin următoarele întrebări, ce par să fie criteriile de structurare a cărții: *când?* (Capitolul I – *Changes*), *prin ce?* (Capitolul II – *Media*), *unde și cum?* (Capitolul III – *Symbols and Practices*), *de către cine?* (Capitolul IV – *Actors and actions*), *prin ce modalități* (Capitolul V – *Different Religious Identities*) *se manifestă religia romană și cum este văzut de către alții?* (Capitolul VI – *Roman Religion Outside and seen from Outside*)

Articolul lui C. Robert Phillips III. reprezintă o contribuție importantă în istoriografia studiului religiei romane, fiind, după câteva încercări sumare și lacunare, prima abordare competentă care încearcă să rezume istoriografia cercetării religiei romane, axându-se pe crearea unor noi metode și direcții în cercetare, prezentând cronologic și cu o aspră critică principalele opere și curente care marchează cercetarea religiei romane din Antichitate până în prezent (detaliind, de exemplu, impactul darwinismului asupra cercetării religiei romane în cercul clasiștilor secolului al XIX-lea, dar sărind peste perioada interbelică). Concluzia autorului este legată de necesitatea reintroducerii în cercetarea religiei romane a marilor sinteze și a unei metode cognitive rezultate din colaborare cu antropologia culturală.

În primul capitol (*Changes*, pp. 29-127), religia romană este văzută dintr-o perspectivă istorică, urmărindu-se cronologia și evoluția Romei de la orașul arhaic până la lumea creștină. Cele nouă studii și articole analizează principalele epoci ale religiei romane, cu schimbările istorico-religioase în contextul lor socio-istoric. Articolul lui William van Andringa, despre relația religiei și integrarea orașelor provinciale în Imperiul Roman, se remarcă prin analogiile bogate și prin caracterul inovator prin care prezintă tema, însă este de subliniat faptul că autorul evită folosirea termenului de „sincretism religios”, principalul motor al fenomenului descris.

Următorul capitol (*Media*, pp. 127-203) se ocupă cu modalitățile de transmitere a surselor religioase. În cele cinci studii ale sale, istoriografia, monedele, reliefulurile, inscripțiile și altarele familiale apar ca transmițători de mesaje ai limbajului vizual și abstract al religiei. Omniprezența fenomenului religios este subliniată și în articolul lui Annemarie Kaufmann-Heinimann (*Religion in the House*, pp. 188-201), care analizează componente materiale ale caselor romane (pictură murală, mozaic, sculpturi, obiecte din argint, ceramică, opaițe, altare domestice), transformate radical datorită influențelor elenistice. Scopul studiilor nefiind prezentarea completă a întregii palete de surse, urmele materiale ale religiei sunt prezentate doar parțial, dar acest lucru se face într-o manieră coerentă.

Cel de-al treilea capitol (*Symbols and Practices*, pp. 203-273) încearcă să răspundă la întrebări de tipul *unde și cum se manifestă numinosul religios?*, prin cinci articole în care sunt discutate lăcașurile de cult, jocurile rituale, rugăciunile și imnurile, muzica și dansul religios, precum și sacrificiile prezente în lumea romană. Este probabil cea mai dinamică și expresivă parte a lucrării, în care fenomenul religios este evocat nu doar prin abundența textelor literare, ci și prin imagini bogate, atingând teme rar dezbătute în literatura de specialitate, cum este relația dansului și sacrificiului cu imnul (*carmen*) (pp. 235-248).

Capitolul IV (*Actors and actions*, pp. 273-343) se ocupă de principalii „actori” ai actului religios. Categoriile sociale – de la împărat până la sclavi – sunt prezentate în relația lor față de zei (*ius – fas*), care – după articolul lui Nicole Belayche – se baza pe pietate și relația larg dezbătută de tip „*do ut des*”. Caracterul public al religiei romane „clasice” este exemplificat în articolul lui Veit Rosenberg, care evidențiază rolul

semnificativ al senatorilor (*nobiles*) în epoca republicană, perioadă în care interpretarea semnelor divine (*prodigium*) a devenit un apanaj al acestei categorii sociale, importanța fenomenului reflectând poziția sa elitară în viața socială și politică. Integrarea cultului imperial și poziția ideologică și religioasă a împăraților este tratată de Peter Herz, care subliniază importanța influențelor elenistice, evergetismul imperial și rolul conceptului de „σοτερ” (*soter*) în formarea cultului imperial.

Different religious identities (capitolul V, pp. 343-427) aduce câteva exemple private ale fenomenului religios din Imperiul Roman. Iudaismul, mithraismul, religia individuală a intelectualilor sau creștinismul sunt prezentate ca „opțiuni” de ales din marele amalgam sincretic al Imperiului Roman. Misterele lui Mithras fiind singurul cult cu origini orientale analizat în acest capitol (Richard Gordon, *Institutionalized Religious Options: Mithraism*, pp. 392-406), putem afirma că discutarea cultelor orientale și influența acestora reprezintă lacuna principală a cărții (excepția fiind lucrarea lui Ted Kaizer, pe care o găsim însă în capitolul următor (vezi *Religion in Roman East*, pp. 446-457).

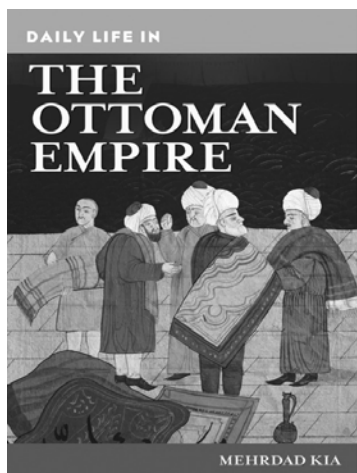
Ultimul capitol (*Roman Religion Outside and Seen from Outside*, pp. 427-472) cuprinde doar trei articole. Între ele se află și cel al lui Clifford Ando (*Exporting Roman Religion*, pp. 429-445), care reflectă cel mai fidel scopul acestei părți a volumului, utilizând nu doar analogii din provincii estice, dar și din câteva orașe occidentale. Articolul lui Ando este unul dintre puținele care folosesc surse epigrafice în prezentarea fenomenului religios.

La final, se oferă bibliografia reunită și excepțional de bogată a articolelor (pp. 472-511), care totalizează peste 1000 titluri de specialitate, urmată de indexul numelor și al așezărilor.

În concluzie, putem afirma că volumul editat de Jörg Rüpke reprezintă un caleidoscop cromatic și, în mare parte, actualizat al cercetării religiei romane. Ținta declarată a cărții, de a prezenta fiecare aspect important al fenomenului religios al Imperiului Roman de la începuturi până la apariția creștinismului, prin metode și termeni comuni, pare totuși exagerată, articolele fiind de foarte multe ori opere individuale, fără vreo legătură între ele. Lucrarea nu înlocuiește marile sinteze ale cercetării religiei Imperiului Roman, dar prin această nouă abordare, flexibilă și colectivă, devine o introducere („a companion”) utilă nu numai cercetătorilor și studenților, dar – prin limbajul accesibil – și publicului larg, ceea ce a fost și este scopul principal al editurii și al seriei.

CSABA SZABÓ

Mehrdad Kia, *Daily life in the Ottoman Empire*, Santa Barbara-Denver-Oxford, Greenwood, 2011, xxviii+294 p.

Cartea profesorului Mehrdad Kia, de la Universitatea din Montana (S.U.A.), reprezintă o monografie realizată pentru publicul nefamiliarizat cu istoria Imperiului Otoman. Ceea ce o deosebește de altele este felul didactic în care este surprinsă societatea otomană, trecând aspectele politico-militare pe plan secund și axându-se pe realitățile cotidiene.

Lucrarea cuprinde o notă referitoare la pronunția în limba turcă a cuvintelor folosite de locuitorii imperiului în viața de zi cu zi sau de termenii care desemnează anumiți funcționari sau instituții publice, aceasta pentru a ușura înțelegerea textului (p. xi). Apoi, este făcută o introducere unde își prezintă

intențiile, structura cărții și temele tratate (pp. xiii-xv), alături de o cronologie a principalelor evenimente din istoria imperiului pe care autorul le ia în considerare (pp. xvii-xxiii). Corpul principal al lucrării este surprins în 13 capitole, iar la final, întâlnim o bibliografie selectivă și un index general. Aproape în fiecare capitol, au fost incluse imagini corespunzătoare descrierilor realizate de istoric.

În introducere, Kia a specificat faptul că nu s-a ambiționat într-o analiză exhaustivă a istoriei sociale și culturale a tuturor comunităților din imperiu, ci a preferat să includă reprezentări alese ale vieții de zi cu zi, fără a utiliza documente inedite sau să ofere interpretări noi și îndrăznețe.

Volumul are un număr mare de capitole, însă poate fi observată organizarea tematică a cuprinsului în cinci părți: una care cuprinde un scurt istoric al statului otoman (capitolul 1); o a doua care vizează instituțiile imperiului (capitolele 2-3); alta care analizează economia statului (capitolul 4) și în care o parte substanțială a lucrării este dedicată principalelor comunități religioase, în special celor musulmane, cu ramurile sale ortodoxă și heterodoxă (capitolele 5-8); și cea finală, de aproximativ o treime din carte, care reprezintă o discuție legată de viața de zi cu zi a comunităților din Imperiul Otoman (capitolele 9-13).

Prima parte, *Historical Overview* (pp. 1-34), prezintă, după cum ne spune și titlul, un istoric al Imperiului Otoman, în care autorul încearcă să surprindă evenimentele semnificative pentru evoluția politico-socială a statului. Din primele rânduri, putem observa utilizarea unui limbaj accesibil, prin prezența unor termeni precum „principat” și „prinți valahi și moldoveni” în discuțiile legate de fondarea emiratului osman și de războiul ruso-turc din 1710-1711. Însă, trebuie să notăm că adesea comite erori de ordin metodologic, omițând prezentarea cauzelor unui eveniment sau trecând efectele

drept cauze. Astfel de momente apar în descrierile privitoare la ascensiunea statului otoman (de la un simplu emirat condus de căpetenii turcmene, la imperiul sedentar al lui Mahomed al II-lea) și la asediul cetății Belgrad (1521), bătălia navală de la Lepanto (1571) și războaiele persano-otomane (sec. XVI-XVIII). De asemenea, vorbește de amploarea corupției în administrație (perioada premergătoare erei marilor viziri Köprülü) drept cauză a crizei statului otoman, fără a aminti și sursa acesteia. În final, a subliniat importanța desființării califatului (1924), dar nu și a circumstanțelor în care otomanii și-au însușit rolul de conducători ai lumii islamice.

Partea a doua cuprinde capitolele *Sultan and the Palace* (pp. 35-55) și *Governing an Empire* (pp. 57-70). Aici, Mehrdad Kia descrie instituțiile puterii – sultanatul și Palatul Imperial, cu atribuțiile lor, iar în cazul ultimului, încearcă o reconstituire vizuală a acestuia, ținând cont și de modificările ulterioare și rolurile fiecărei încăperi sau secțiuni mai importante. O atenție deosebită acordă haremului, dintr-o dublă considerație – una didactică, în spiritul cărții, și una care privește concepțiile eronate ale europenilor legate de adevărata lui importanță. Marele Vizir, guvernatorii și armata sunt alte instituții semnalate, în cazul lor autorul realizând o expunere în detaliu a principiilor funcționării lor și evoluției istorice.

Înainte de a trece mai departe, doresc să subliniez punctele tari ale stilului de prezentare al lui Kia, și anume, tendința de a oferi numeroase detalii legate de programele demnitarilor, regulile de protocol de la curtea imperială sau de comportamentul unor sultani la paradele militare de victorie sau la festivaluri dinastice. Tipul acesta de expunere este întâlnit des în lucrare încă din cronologie (unde este mai puțin vizibil), însă preponderent în a doua jumătate a cărții, ceea ce îmbogățește argumentația și menține interesul cititorului.

În capitolul *Cities, towns, and villages: merchants, craftsmen, and peasants* (pp. 71-110) este tratată istoria economică a Imperiului Otoman, pornind de la o clasificare minimală a contribuabililor în trei categorii: negustori, meșteșugari și fermieri țărani (cu mențiunea că toate pământurile se aflau în proprietatea sultanului). Este descris procesul de urbanizare, pornind de la circumstanțe politice la organisme economice, subliniind importanța cuceririlor militare, islamizării și sedentarizării populațiilor (în funcție de regiune), a *vakiף*-urilor, cartierelor comerciale, piețelor (*bedestan*-uri și bazaruri), vânzătorilor ambulanți și breslelor. Autorul pierde din vedere faptul că existau reglementări pentru fiecare dintre aceste cazuri, unele cu caracter moral (*ih̄tisab*-urile pentru bresle), altele de ordin juridic (*futuwwa*-urile confreriilor semireligioase și firmele imperiale), dar și sancțiuni, care erau aplicate de un inspector (*muhtasib*). Kia prezintă atribuțiile sale și descrie procesul judecării celor prinși cu încălcarea legii, oferind exemplul unui călător european sosit în imperiu la începutul secolului al XVII-lea, care a devenit martor la umilințele la care fusese supus un escroc.

Băile publice și hanurile sunt alte aspecte reprezentative ale vieții urbane, istoricul găsindu-le un numitor comun – rolul social. Asemeni descrierilor Palatului Imperial, și în cazul acestor două tipuri de clădiri, cititorul poate face un exercițiu de

imaginație, datorită bogăției detaliilor arhitecturale, obiceiurilor avute de vizitatori și regulilor instituite, oferite de Kia. Acesta scoate în evidență și caracterul de refugiu pe care l-au avut băile publice pentru femeia musulmană sau hanurile pentru călătorii și negustorii lipsiți de provizii, acoperiș sau protecție contra hoților și nomazilor.

A treia categorie de contribuabili, țărănimea, este prezentată ca fiind organizată în familii, în care soții reprezentau liderii gospodăriilor și erau recunoscuți de stat drept plătitori de taxe. Kia oferă o reconstituire a condițiilor de viață ale țăranilor din Balcani, Anatolia și Africa de Nord, cu obligațiile lor față de spahii (luptătorii călare din armata otomană), cu condițiile de muncă și cu privațiunile lor (imposibilitatea de a face profituri consistente din cultivarea solului, în caz că aveau posibilitatea de a deține terenuri). Mai mult, descrie organizarea satelor, locuințele, îmbrăcămintea și atitudinea țăranului față de incertitudinile politice, de armatele aflate în trecere și bandiți, dar și lăcașurile de cult sau de socializare, familia și căsătoria. În final, face o incursiune în sistemul de educație prezent la sat, subliniind caracterul strict religios al acestuia și lipsa accesului femeii, a cărei instrucții se axa pe munci casnice.

Partea a patra cuprinde capitolele *Religious Communities* (pp. 111-131), *Muslims* (pp. 133-150), *Islamic Law and Education* (pp. 151-161) și *Sufi Orders and Popular Culture* (163-182). În primul, autorul enumeră principalele comunități religioase din imperiu, dar prezintă numai relația dintre statul otoman și comunitățile iudeo-creștin-ortodoxe sistemul „millet”-urilor și scurte istorice ale principalelor Biserici Ortodoxe și comunităților armene și iudaice. În special în cazul ultimelor două, Kia pune accentul pe epoca modernă, descriind perioadele de conflict între turci și armeni sau relațiile privilegiate cu evreii, recunoscuți pentru competențele lor în comerț și negustorie.

Un capitol este dedicat comunității musulmane, a doua cea mai mare din Imperiul Otoman până după 1878. Începe cu prezentarea celor „cinci stâlpi ai Islamului”, cu ritualurile aferente. „Ramazan”-ul (în arabă, „Ramadan”) primește o atenție deosebită din partea autorului, care a inclus mărturia unui călător european impresionat de cele văzute în Constantinopol și o detaliere a manifestărilor din acea lună. Postitul în vreme de iarnă a fost un alt fenomen surprins de Kia, inclusă fiind și aici mărturia unui observator european. Încheierea perioadei de „Ramazan” („Ramazan Bayrami”) reprezintă un moment de asemenea important pentru lumea islamică, care a primit atenția cuvenită din partea autorului. Altul, la fel de important, este „Kurban Bayrami” sau „Sărbătoarea Sacrificiului” (este vorba de episodul refuzului lui Avraam de a-și sacrifica fiul), eveniment care are loc în ultima lună a anului și care este încărcat de obiceiuri, Kia descriindu-le și pe cele de la palat. În încheiere, sunt prezentate trei din cele cinci „noapți sfinte” din Islam (două fiind pomenite anterior) și festivalul „Nervuz”, celebrat în ziua echinocțiului de primăvară.

Legea și educația islamică sunt surprinse într-un alt capitol, unde au fost expuse detalii legate de instituția „ulemei”, și anume de structura, organizarea, viziunea ei și apartenența la ramura sunnită a mahomedanismului. Sunt amintite și școlile Sunni,

dintre care cea Hanafi era dominantă în societatea otomană. În privința instrucției religioase, istoricul prezintă locurile de studii, rolul instituțiilor responsabile, procesul formării școlărilor, disciplinele studiate și finalitățile acesteia. Demn de menționat că fetele și femeile aveau parte de o altfel de educație (în funcție de statutul social), care putea avea drept finalitate însușirea de competențe artistice, dar, în mod obligatoriu, trebuiau să cunoască textele sfinte.

O precizare binevenită este legată de reformele implementate în educație, în secolul al XIX-lea. Kia a subliniat nevoile statului de modernizare a sistemului de învățământ, în primul rând a armatei, știut fiind că aceasta nu se mai bucura de victorii importante pe câmpul de luptă.

În contrast cu ceea ce se preda și în pofida interdicțiilor religiei, credințele și practicile superstițioase erau populare, autorul enumerând câteva legate de folosirea talismanelor și de concepțiile referitoare la sterilitate și magie (prezentă la mormântul lui Mahomed, în apă sau în utilizarea deochiului). Trebuie să subliniez că acest fragment s-ar fi potrivit, mai degrabă, în următorul capitol, unde sunt aduse în discuție ordinele sufi și cultura populară.

Mehrdad Kia descrie în antiteză confreriile sufi și ulema, scoțând în evidență caracterul mistic, ascetic și tolerant al primelor și cel elitar, rigid, impersonal și vanitos al ultimei. Continuă cu o prezentare a ierarhiei unei confrerii, a lojelor acesteia (cu rosturile și dotările lor) și a unui scurt istoric al relației cu statul otoman. Cititorul nu poate să nu remarce raportul de inversă proporționalitate între popularitatea la nivel înalt al ordinilor și expansiunea teritorială a unui imperiu din ce în ce mai conservator. Autorul oferă și câteva exemple de conflicte, cel mai notabil fiind revolta lui Bedreddin împotriva autorității sultanului Mahomed I, din 1416. O excepție a fost alianța dintre ordinul Bektași și ieniceri, primii activând asemeni unor preoți militari pentru soldații de elită. De asemenea, această confrerie a asimilat concepte, ritualuri și sărbători șuite, preislamice, zoroastriene și creștine, a condamnat numeroase interdicții ale Islamului, inclusiv din cele care afectau femeile.

Rivalii confrerii Bektași sunt adepții celei Mevlevi (după fondatorul ei, Mevlana Celaledin Rumi), populari în rândul elitei conducătoare. Cunoscuți după dansul lor extatic și concepțiile lor legate de spiritualitate și toleranță de orice fel, au fost persecutați de sultanii influențați de ulema. Mehrdad Kia face un scurt istoric al acestui ordin și dă câteva exemple din relațiile cu Selim I (1512-1520), Murad al IV-a (1612-1640) și Selim al III-lea (1789-1807).

Un ordin diferit de cele două prezentate mai sus este Nakșbandi, numit după învățătorul și misticul persan Khawjah Bahauddin Naqshband, care a trăit în secolul al XIV-lea. La fel ca-n cazul expunerii celorlalte confrerii, autorul oferă detalii legate de concepțiile și istoricul lor, dar subliniază atitudinea întregii societăți față de maestrul Sufi.

În privința culturii populare, trebuie ținut cont de faptul că, în Imperiul Otoman, avem de-a face cu o majoritate neștiutoare de carte, astfel că tradiția orală a jucat un rol important în educație și în divertisment. Membrii unui ordin Sufi sau oricare altă

persoană pricepută putea să distreze oamenii cu povești, poezii, cântece, teatru, glume și anecdote. Autorul a pus accent pe poveștile legate de aventurile lui Nasreddin Hoca (Nastratin Hoge) și pe teatrul de păpuși cu umbre „Karagöz și Hacivat”.

Ultima parte a cărții conține capitolele *Courtship and Marriage* (pp. 183-202), *Sex and Family* (pp. 203-222), *Eating, Drinking, Smoking and Celebrating* (pp. 223-250), *Games and Popular Sports* (pp. 251-260) și *Sickness, Death, and Dying* (pp. 261-274). În primul, sunt surprinse atitudinile musulmanilor față de căsătorie, celibat, castitate și adulter. Căsătoriile erau aranjate, rareori existând posibilitatea de a evita astfel de proceduri. Fetele erau date spre măritiș încă din copilărie, dar nu se puteau muta în casele soților decât atunci când atingeau pubertatea. Aici, autorul face o comparație cu perioada modernă, în care Constituția Republicii Turce a prevăzut vârsta minimă de căsătorie de 17-18 ani pentru femei, respectiv, bărbați, doar excepțiile vizând vârsta de 15 ani.

Tot în același capitol, se relatează despre aranjamentele matrimoniale, problema zestrei („mehr”), momentele logodnei și nunții, fiecare cu tradițiile ei. Autorul pune accentul pe cele prezente în rândul familiilor musulmane bogate, ignorând o mare parte din cele ale comunităților nemusulmane și chestiunea preluării de către turcii musulmani a unor obiceiuri creștine. Dar, a subliniat problemele drepturilor legale ale femeii după căsătorie și ale poligamiei. În privința ultimei, istoricul realizează o comparație între percepțiile europenilor, cele ale soților și realitate. În final, sunt enumerate situațiile căsătoriilor mixte și între nemusulmani.

Raporturile sexuale erau reglementate de ulema, și erau considerate morale cele realizate de cupluri heterosexuale căsătorite; în același timp, condamnate homosexualitatea, practicile autoerotice, zoofilia, incestul, concubinajul, adulterul ș.a. Kia a redat și câteva pasaje din Coran și conceptul otoman privitor la sexualitate. A subliniat faptul că, în anumite cercuri, homosexualitatea, pedofilia și prostituția erau practicate, dar, în general, erau sancționate și încă puternic.

În privința nașterii, sunt menționate condițiile realizării acesteia, procedurile, ritualurile efectuate, moșitul și ceremoniile ulterioare, cea mai importantă fiind circumcizia. Apoi sunt redată tradițiile de creștere a copiilor, autorul scoțând în evidență percepțiile europenilor legate de implicarea tatălui în educație și atitudinile turcilor în materie de conservare a identității familiei.

Revenind la statutul femeii, autorul realizează un peisaj al condiției acesteia în societate, redând cititorului mărturiile puternic contrastante ale observatorilor europeni, diferențele de aspect vizual ale femeilor din toate clasele sociale și prezența segregării. Cu excepțiile haremului și familiilor bogate sau din clasa de mijloc apărută în secolul al XIX-lea, femeia era redusă la statutul de casnică privată de drepturi și libertăți de care se bucurau bărbații. Kia relatează un caz de divorț, fenomen des întâlnit în Imperiul Otoman, dar greu de inițiat. În urma finalizării, femeile și bărbații se puteau recăsători dacă respectau anumite reguli.

Al unsprezecelea capitol tratează subiectul gastronomiei, viciilor și sărbătorilor

nereligioase din imperiu. Sunt descrise influențele asupra mâncărilor turcmenilor sosiți în Anatolia din Asia Centrală, diferențele dintre mâncărurile de zi cu zi și cele din momentele speciale, dar și cele între diferitele clase sociale. Mai mult, cititorul își poate imagina felul în care oamenii luau masa, bazându-se pe prezentările oferite de Kia. Viciile luate în vedere de autor sunt consumul de cafea, vin, tutun și opium, fiecare beneficiind de descrieri ale amplorii lor și contextele în care au fost tolerate.

Jocurile și sporturile cele mai populare erau puternic legate de originile central-asiatice ale turcilor și de modul de viață din acea perioadă. Este vorba de vânat, lupte corp la corp, ridicarea de greutate, tragerea cu arcul, antrenamentele cu sabia (și în versiunea cu cele de lemn, „tomak”) și aruncarea cu sulița („cereed”). Autorul a insistat pe acest ultim sport, care-și avea rădăcinile în polo (un tip de antrenament al cavaleriei persane), tragerea cu arcul și luptele corp la corp. Sunt enumeratele și altele, cum ar fi șahul, tablele, damele și cărțile de joc, iar mai târziu, fotbalul, cricket-ul, tenisul și scrima.

Ultimul capitol al cărții tratează problematica bolilor și morții în imperiu. Sunt trecute în revistă principalele maladii care afectau populația și cauze care duceau la apariția lor și, în cazurile mai nefericite, la moarte: epidemiile de ciumă și de holeră, febra tifoidă, variola și rubeola, respectiv, malnutriția și lipsa canalizării sau a apei curate (mai ales în lumea rurală).

Răspunsurile oamenilor la boli au constat exclusiv în remedii tradiționale, dar eficiența lor era limitată la tratarea unor simptome sau a bolilor mai puțin grave. De exemplu, măduva era folosită pentru tratarea bilei, flegmei și paraziților, țiparii proaspăt pescuiți din lacul Ohrida, pentru stimularea activității sexuale, iar praful de pușcă fiert cu suc de lămâie, pentru tratarea hemoroizilor. Remediile mai comune constau în pastile, tincturi, unguente, uleiuri și ierburi. Altele, și mai puțin eficiente, chiar ridicole în anumite cazuri (de exemplu, recitarea unei vrăji în timp ce pacientul era lovit cu un pantof peste față de trei ori), erau rugăciunile, vrăjile, farmecele și respirația unui sfânt, utilizate în lipsa altor mijloace de combatere a maladiilor.

Însănătoșirea sau înrăutățirea condiției pacientului aveau drept urmări anumite proceduri și ritualuri. Pentru muribunzi și morți existau obiceiuri, tradiții, ritualuri și superstiții speciale, unele părănd similare cu cele întâlnite în rândul comunităților creștine. Autorul face o comparație între înmormântarea unui om de rând, cea a unui demnitar și a unui sultan, efectuând puține incursiuni în obiceiurile comunităților nemusulmane.

În final, sunt expuse câteva concepții ale musulmanilor referitoare la judecata după moarte, la iad și rai, la perioadele și ceremoniile de doliu. Autorul amintește și cazul familiilor albaneze care își plângeau morții și ani la rând.

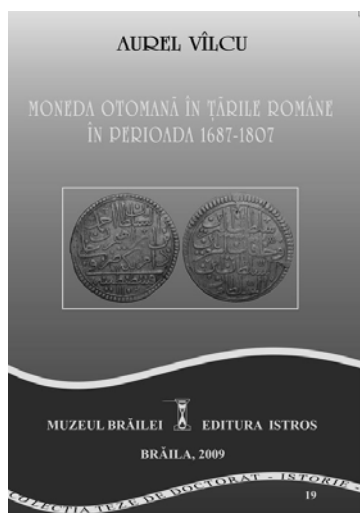
Bibliografia (pp. 275-281) este una selectivă, dat fiind că subiectul cărții este unul consistent, însă arată, alături de aparatul critic, un autor aflat la curent cu evoluțiile din cercetare. Mai mult, acesta a utilizat mijloace audio-video și resurse on-line pentru documentare, subliniind din nou caracterul didactic al lucrării. Indexul (pp. 283-294) este, ca întotdeauna, bine-venit, și cuprinde toponime, nume de persoane, obiceiuri,

tradiții, ritualuri, funcții, dar și alte subiecte.

În încheiere, recomand o lectură a acestei cărți din trei motive: reprezintă un efort conectat la noutățile cercetărilor legate de Imperiul Otoman; este o lucrare bogată în detalii folosite în mod corespunzător; totodată, reprezintă o introducere potrivită pentru publicul nefamiliarizat cu istoria imperiului.

GEORGE ALEXANDRU COSTAN

Aurel Vilcu, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*, Brăila, Editura Istros, 2009, 381 p.

Cartea de față are la bază o teză de doctorat cu același titlu susținută de Aurel Vilcu în anul 2008. Ea constituie a doua monografie de acest tip pentru țările române, după cea a lui Eugen Nicolae, dedicată unei perioade mai vechi (*Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, Chișinău, Editura Arc, 2003).

Autorul a încercat în lucrare să surprindă toate momentele importante traversate de moneda otomană, în general, și apoi în țările române, pe un interval de 120 de ani: reforme, depreciere, circulație, cursuri de schimb etc. Toate acestea se găsesc în principal în cele trei capitole ale lucrării: *Monedă reală și monedă de cont, Sistemul monetar otoman și Țările Române între moneda otomană și moneda europeană*.

La acestea, se adaugă, după un model clasic, o *Prefață*, o *Introducere*, ce include o motivare a temei și o prezentare a istoriografiei și izvoarelor, iar la final, *Concluzii* și un *Repertoriu al tezaurilor cu monede otomane (1687-1807)* descoperite în Țara Românească, Moldova, Transilvania și Banat. Lucrarea a fost prefațată de profesorul Mihai Maxim, cunoscutul turcolog, care a fost și coordonatorul lucrării inițiale, de doctorat.

Capitolul I (*Monedă reală și monedă de cont*, pp. 25-37) are în vedere monedele otomane, care au circulat în țările române în intervalul 1687-1807. Cu toate că este unul scurt, oferă o analiză minuțioasă asupra monedelor și parității dintre acestea, bazată în special pe documente. Pe lângă monedele otomane, sunt luate în considerare și cele locale, care se foloseau cu precădere în tranzacții cu sume mici.

În continuare, autorul discută situația cursurilor de schimb, referindu-se mai ales la cele care implică monedele otomane „emise în cadrul sistemului modern pus în funcțiune la finalul secolului al XVII-lea”. Tot aici vorbește despre perioada de circulație a

mangîrului în țările române, emiterea zolotei, de parale și kuruş. Continuă cu groşul turcesc (guruşul), care a jucat un rol important în circulația monetară, întocmind și un tabel al ratei sale de schimb la Viena, între anii 1775-1807 (p. 36), în florini austrieci. Un alt tabel este realizat pentru cursul de schimb al florinului austriac, în parale, la Constantinopol, între anii 1775-1807 (p. 37).

Despre sistemul monetar otoman (pp. 39-148), în general, se vorbește în capitolul II, subîmpărțit la rândul său, în trei subcapitole: *Reformele monetare de la sfârșitul secolului al XVII-lea în Imperiul Otoman*, *Evoluția sistemului monetar otoman între 1703-1807* și *Declinul monetăriei otomane în timpul domniei sultanului Selim III (1789-1807)*. Primul dintre ele (pp. 39-70) explică nevoia de reformare a sistemului monetar otoman, după care sunt prezentate activitățile monetăriei din imperiu, cea mai importantă fiind cea de la Istanbul (Konstantiniye), unde, în secolele XVII-XVIII, se emiteau toate categoriile de monede.

În continuare, autorul tratează piesele după categoriile de metal. Pentru emisiunile de aur, începe cu imitațiile după ducatul venețian și continuă cu prezentarea celor emise în imperiu. Foarte importantă aici este opinia sa, bazată pe documente scrise, cu privire la primele emisiuni oficiale din aur (*altın*), despre care constată, pentru prima oară în istoriografie, că s-au bătut spre sfârșitul domniei lui Mehmed II (1430-1481). Vorbește și despre criza sistemului monetar otoman și despre reducerea numărului monedelor de aur în această perioadă. Apoi, prezintă *Evoluția cursului de schimb sultanin/akçe în secolul al XVII-lea* și, separat, reforma monetară a lui Süleyman II (1687-1691) – una dintre cele mai importante din imperiu. Consistente pagini sunt consacrate și emisiunilor de argint, „baza sistemului monetar otoman în evul mediu și la începutul epocii moderne”. Aici prezintă asprul, care a fost cea mai importantă monedă otomană din secolul al XVII-lea, dar și paralele (de origine egipteană), șahii (dirhemii) și talerii. Evident, aici își găsesc locul și principalele tezaure de aspri și taleri, descoperite pe teritoriul României. *Emisiunile din metal comun* beneficiază de o tratare aparte, amănunțită, și am putea spune că este prima de acest fel dedicată mangîrilor.

În subcapitolul *Evoluția sistemului monetar otoman între 1703-1807* (pp. 71-148) se abordează teme precum: *Cristalizarea noului sistem monetar otoman (1703-1730)*, *Dezvoltarea sistemului monetar modern otoman (1730-1789)* și *Declinul monetăriei otomane în timpul domniei sultanului Selim III (1789-1807)*. Sunt prezentate în detaliu toate reformele monetare și deprecierea monedelor, pe categorii de metale (din nou), din perioada 1703-1807. Observăm atenția acordată circulației monetare din spațiul și palierul cronologic propus pentru studiu. De asemenea, aici găsim informații și despre „specii monetare” introduse în circulație la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar și despre principalele monetării emitente. Urmează *Catalogul emisiunilor de zolota din timpul sultanului Ahmed III*, cu descrieri detaliate ale fiecărui tip, iar apoi sunt studiate sistemele monetare din timpul sultanilor Osman III (1754-1757), Mustafa III (1757-1774), Abdülhamid I (1774-1789), dar și declinul monetăriei otomane din timpul lui Selim III (1789-1807).

Țările Române între moneda otomană și moneda europeană (pp. 149-265), tema celui de-al treilea capitol, corespunde cel mai bine titlului lucrării. Urmărește, în subcapitolele sale, circulația monedei otomane la noi (pp. 149-178), impactul reformelor sistemului monetar otoman (pp. 179-199), dominația monedei otomane (pp. 200-255), falsurile realizate după ea (pp. 261-265), dar și piața monetară din Transilvania în a doua parte a veacului al XVIII-lea (pp. 256-260). Bazându-se pe descoperirile de tezaure monetare, autorul observă că în Transilvania moneda otomană a pătruns mai târziu decât în Țara Românească și Moldova, respectiv la sfârșitul secolului al XV-lea, și în cantități mult mai mici. Apoi, demonstrează, pe baza izvoarelor arhivistice și a descoperirilor monetare, că în urma reformei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cea mai mare creștere a numărului monedelor tezurizate s-a înregistrat în Muntenia. După ce sunt analizate falsurile monetare ale perioadei, cele mai multe de factură locală, se evidențiază creșterea semnificativă a cantității lor în timpul sultanului Mahmud II (1808-1839). Descoperiri ale unor asemenea exemplare s-au înregistrat în special la sud de Carpați. Însă, chiar dacă oferă concluzii la acest subcapitol, autorul ne spune că „dosarul contrafacerilor după moneda otomană este încă incomplet, fiind necesară valorificarea științifică a bogatului material numismatic păstrat în colecțiile muzeale românești”. Implicit, Aurel Vilcu recunoaște că nu a avut cum să cuprindă în studiul său toată baza documentară numismatică de factură otomană care a fost descoperită în spațiul românesc, care cuprinde descoperiri izolate sau piese din tezaure mixte.

Urmează concluziile lucrării (pp. 267-272). Consecințele pe plan monetar ale declinului Imperiului Otoman au fost închiderea unor monetării importante și scăderea producției celor rămase în funcțiune. De la sfârșitul secolului al XVI-lea până la reformele monetare, locul monedelor otomane în circulația din țările române a fost luat de emisiuni poloneze și din Imperiul Romano-German, la care s-au adăugat talerii din Țările de Jos. În urma reformelor sistemului monetar otoman, au fost introduse piese noi care, în scurt timp, au pătruns în circulația monetară din Principate, acoperind deficitul de monedă de pe piață. În urma analizării monedelor, s-a constatat că marea majoritate a acestora, descoperite în țările române, au fost emise în monetăria de la Istanbul, dar s-au găsit și piese emise la Edirne, Izmir și Gümüşhane. Haosul monetar produs la începutul secolului al XIX-lea de deprecierea accentuată a nominalurilor de argint a determinat scăderea ponderii lor în circulația monetară, iar incapacitatea autorităților de a gestiona această situație de criză s-a perpetuat până în preajma evenimentelor de la 1848.

Un repertoriu al tezaurelor pe care și-a bazat autorul argumentația (pp. 273-325) se impunea ca o prezență aproape obligatorie la o astfel de lucrare. Acesta este organizat pe regiuni istorice și după un criteriu cronologic. Din el aflăm că în Țara Românească sunt cunoscute 73 de tezaure cu monede otomane, în Moldova 58, dar în Transilvania și Banat numai câte unul. Suplimentar, apar și alte patru din stânga Nistrului.

Așa cum este obișnuit, spre finalul volumului regăsim o amplă bibliografie (pp. 327-344) structurată după izvoare numismatice, arhivistice, lucrări generale și speciale,

precum și după abrevierile bibliografice. Pentru a-și realiza tema propusă, Aurel Vilcu s-a documentat atât în biblioteci, arhive și muzee din țară (București, Iași, Buzău, Ploiești, Giurgiu, Călărași, Râmnicu-Vâlcea, Sibiu, Constanța, Slobozia, Vaslui etc.), cât și din străinătate (Istanbul, Chișinău).

După un rezumat în limba franceză urmează și 11 planșe cu monede otomane de aur și argint, originale și falsuri după ele, din păcate fără trimiteri la colecțiile din care fac parte sau la lucrările din care au fost preluate.

Chiar dacă din titlu se înțelege că lucrarea abordează moneda otomană în țările române, autorul tratează întregul sistem monetar otoman, realizând o lucrare complexă și utilă pentru numismați, medievaliști ori istorici ai economiei. Credem, așadar, că autorul a surprins în cartea prezentată de noi toate etapele importante parcurse de monedele otomane în intervalul dintre anii 1687 și 1807, perioadă considerată destul de grea pentru economia imperiului, când au fost traversate mai multe crize economice. Putem spune că numismatica românească s-a îmbogățit cu un valoros volum, o lucrare serioasă, bazată pe multă muncă și care include numeroase contribuții originale, alături de o documentație utilă pentru studii viitoare.

FLORIN CIULAVU